

УДК 94(477)"18"

І. О. Гуржій

КУПЕЦТВО КИЄВА ТА КИЇВЩИНИ НОВОГО ЧАСУ В СПРИЙНЯТТІ СУЧАСНИКІВ

У статті охарактеризовано історіографію та джерела з історії розвитку купецтва міста Києва ХІХ століття. За допомогою загальнонаукових методів проаналізовано розвиток купецького стану на тлі суспільно-політичних, культурних та економічних процесів в Україні. Також проведено аналіз робіт з заданої теми таких дослідників як І. Посошков, О. Шафонський, М. Чулков та ін.

Ключові слова: купецтво, сучасники, нова доба.

Виникнення та формування купецтва – явища універсальні, притаманні розвитку суспільств усіх цивілізованих країн, де існували обмін продуктами виробництва та обіг грошей. Характерно, що купець проникав насамперед у зовнішню торгівлю, з її ширшими можливостями, і таким чином своєю діяльністю набував (до певної міри, зрозуміло) міжнародного значення, часом й авторитету, принаймні в сфері економіки. При цьому він не лише пристосовувався до наявних соціально-економічних і політичних умов, а й ставав активним учасником вироблення узагальної маси населення відповідних життю нових матеріальних інтересів. Особливо це стає помітним за доби пізнього феодалізму, не кажучи вже про буржуазне(капіталістичне) суспільство.

Правда, так би мовити на місцях, його функції більш чи менш успішно могли перебирати на себе безпосередні виробники (особливо юридично вільне й економічно спроможне козацтво). Інколи в окремих регіонах за сприятливих умов, завдячуючи їх активній торгівлі, потреби в купцях взагалі не виникало. Як це, скажімо, можна було бачити в деяких містах і містечках Лівобережжя, Правобережжя та Слобожанщини в ХVІІ – ХVІІІ ст., зокрема й Київщини. Київ же завжди потребував неогоціантів.

В ході Національної революції та Визвольної війни, в процесі перерозподілу великої й середньої земельної власності з їх вотчиним натурально-замкнутим господарством, на території Гетьманщини¹ переформувалися й торговельні взаємини. Постійно зростаючу потребу в грошах вже міг задовольнити лише ринок, до якого долучалася все більша кількість людності, а серед неї й потенційні майбутні професіонали – купці. Причому зміцнення влади та встановлення порівняної економічної стабільності в країні (наприклад, за І. Мазепи, І. Скоропадського, Д. Апостола, К. Розумовського) поступово усували умови для надмірних безчинств можновладців і чиновників у цій галузі, неви-

¹ До складу якої входив і Київ з навколишньою територією на правому й лівому берегах р. Дніпро.

конання контрактів, штучних розривів зв'язків, тощо. Ставали значно безпечнішими шляхи. Багато з них проходили безпосередньо через Київ. Глобальне утворення дрібних господарств, особливо фермерського типу (скажімо, козацькій хутір), неодмінно вело на ринок їх хазяїв, які без нього вже не могли забезпечити себе всім необхідним. Це явище особливо яскраво проявлялося на Київщині, де невеликі населені пункти гуртувалися навколо давніх міст. Зрозуміло, що не можна купувати, нічого не продаючи, і насамперед власно вироблену продукцію. Потребу в грошах у посполитих і рядових козаків зумовлювало й зростання податків (у кілька разів на кінець XVIII ст. порівняно з другою половиною XVII ст., не кажучи вже про XIX ст.), необхідність утримання не тільки власних збройних сил, а й іноземних армій. Тому-то купецький капітал постійно знаходив нові сфери застосування.

Серед населення по-різному ставилися до діяльності купців. Насамперед тому, що вона часто-густо супроводжувалася негативними суспільними явищами: хабарництвом, лихварством, зростанням визиску посполитих тощо. Зокрема різко негативну оцінку їй дав видатний український письменник-полеміст з Львівщини Іван Вишенський (народився між 1545 і 1550 рр. – помер після 1620 р.). У памфлеті Обличение дьявола миродержца він устами диявола висловився так: Если хочеш идолопоклонником, сребролюбцем и лихоимцем быти, я тебе мытником, купцем и карчмарем учиню; там твою волю и прагнення забавлятися доколя сдохнеш, привяжу[1, с. 13]. І далі: Даш ли зась, диаволе, купцем, лихоимцем, мытником, и карчмарем быти, да тим лихоимством и уражением разум свой погребу и ослеплю [2, с. 14].

Зосередження в руках купців великих багатств, на думку І. Вишенського, обумовлювало панування шляхти в Речі Посполитій, яке він називав мантатством и здирством [3, с. 272].

Разом з тим, не можемо повністю погодитися з твердженням сучасного дослідника джерел з історії ярмарок Південної України А. Бойком, що протягом усього середньовіччя існувало тільки упереджене, негативне ставлення до тих, хто набув великі капітали торговими операціями, а не власною працею. Особливо гостро стояло питання щодо ставлення до торгівлі та торговців, – наголошував учений, – у аграрних та військових суспільствах. Для них взагалі у торгівлі був присутній бруд, неподобство та ганебність. Торговці – це породження нечистої сили. І далі: ...Торговець робив шкоду усім через обман, адже правочин, у який він втягував невинну душу покупця, був освячений нечистою силою; занапащав не тільки свою душу, а й душу того, хто купував, хто знаходився поряд[4, с. 7]. Отже, вчений звернув свою увагу лише на негативні оцінки, які існували стосовно торговців узагалі в тогочасному суспільстві.

А втім були й інші погляди. Так, російський економіст і публіцист, ідеолог купецтва Іван Посошков (1652 – 1726) вважав, що «торгових людей в ничтожность повергать не надобно», бо без них никакое, не токмо великое, но ни малое царство стояти не может. На його думку, «купецтво було воинству товариш, бо коли останнє воює, то перше помагаєт и всякия потребности

им уготовляет. А тому про них попечение неоскудное надлежит имети. Він наголосив: «Яко бо душа без тела не может быти, тако и воинство без купечества пробывать не может; не можно бо и воинству без купечества быть, ни купечеству без воинства жить» [5, с. 17, 113].

І. Посошков засуджував тих несмысленных осіб, які купечество ни во что ставят и гнушаются ими и обидят их напрасно. Нет на свете такова чина, коему бы купецкой человек не потребен был. Тому російському купецтву, якого особливо багато знаходилось на той час і у Києві, слід було дати торг свободной. Правда, під свободою автор розумів усунення для них будь-якої конкуренції: не лише з боку іноземців, а й своїх представників інших станів. Він пропонував заборонити торгівлю всім тим, хто не був купцем. Щодо зарубіжних гостей характерне таке його твердження: «Для нас хотя вовсе они товаров своих к нам возить не будут, мы можем прожить и без их товаров, а они без наших... и десяти лет прожить не могут».

І. Посошков був прибічником поповнення купецтва за рахунок представників інших прошарків населення без обмежень, але при наявності в них певного мінімуму коштів. За порушення цього передбачався великий штраф. В супереч такій думці, про доцільність заборонити дворянам і селянам торгувати ратували в Російській імперії й чиновники, зокрема, радник з економічних питань Філіппов у своєму проекті, представленому Петру I. Заслуговує на увагу пропозиція Посошкова про встановлення однакової ціни на певні товари в різних магазинах – від першого до останнього [6, с. 120]. Уставленная ціна і якість товарів малися забезпечуватися суворим наглядом за цим відповідальних осіб. Він вважав, що купівлю-продаж іноземним купцям слід здійснювати лише з дозволу спеціально призначеного командира і за ціною, визначеною торговою компанією. До останньої могли входити не тільки багаті люди, а й з середнім достатком і, навіть, маломощні. Причому купці повинні один одному допомагати, щоб до нищети нікого не допускали. Державна казна і ратуші мали позичати на торгові операції гроші під проценти.

Боротьба за міжнародні ринки збуту товарів існувала на той час у багатьох країнах і широко пропагувалася меркантилістами.

І. Посошков дуже применшував значущість торгівлі іноземними купцями, ставився до них упереджено. «Сие странное дело, – писав він, – что к нам приехал с своими безделками, да нашим материальным товарам цену устанавливают нискую, а своим цену ставят двойную, а иным товарам и выше двойной цены... И, приехав, они, иноземцы, засунут сильным персонам подарок рублев во сто – другое, то за сто рублев сделают они, иноземцы, прибыли себе по миллиону, почему что беря не ставили купечества ни в яишную скорлупу, бывало на грош все купечество променяют» [7, с. 120].

Ми навели найхарактерніші погляди відомого економіста щодо російського купецтва кінця XVII – першої чверті XVIII ст. Проте певною мірою вони стосувалися й українців, особливо Києва та Київщини, на територію яких найшвидше поширювалися імперські порядки, сфера діяльності царських вельмож, зокрема, з 1708 р. київського губернатора.

Важливим аспектом для з'ясування означеної проблеми є політика стосовно купецтва гетьманського правління і, насамперед, Б. Хмельницького, який її започаткував у межах Української держави.

Від самого початку на Правобережжі й Лівобережжі, а також безпосередньо в Києві, який ніби міст поєднав обидва регіони, вища влада з метою захоплення до торгівлі видавала універсали про охорону торгових людей, їх майна, дозволяла їм користуватися привілеями при купівлі-продажу, передавала міщанам право на збори від торгівлі тощо. Нерідко купецтво на пільгових умовах у містах користувалося спеціальним інвентарем, житловими будівлями, складами та ін. Йому дозволялося спорудження нових торгово-промислових приміщень. Особливо яскраво це проявлялось у Києві.

Принципова різниця від заходів царського уряду полягала в тому, що Б. Хмельницький своєю економічною та соціальною політикою сприяв формуванню купецтва з українців. Гетьманом були задоволені вимоги про право контролю за торговою діяльністю іноземців і сплату ними митного податку, від якого звільнялися місцеві купці. Проте, щоб не звужувати міжнародну торгівлю, уряд Гетьманщини дозволяв негоціантам прибулим із-за кордону після сплати 2% ввізного мита вільну торгівлю своїм товаром у містах України*. Вивіз мито також становило 2% від вартості наявних у купців товарів [8, с. 213]. Цікаво, що схожий порядок був встановлений і в сусідній Московії Торговельною уставною грамотою 1654 р. [9, с. 96].

Значних пільг на території Української держави від тоді набули грецькі та деякі інші іноетнічні купці, які займали особливе місце серед торгуючого люду. Поступове розширення прав українського купецтва продовжувалося до правління гетьмана І. Скоропадського, під час правління якого Петро I практично звів нанівець вільну торгівлю [10, с. 98-100].

Яскраво виражених рис спроби захистити вітчизняних купців і взагалі торгівлю місцевого люду набули в політиці І. Скоропадського та Д. Апостола. До них надходили численні скарги про встановлення надмірних мит, приватних і протчих вимислених здирствах чиновників Речі Посполитої та Російської держави. Тому вони неодноразово зверталися з цього приводу в Колегію іноземних справ Росії, просили видати відповідний царський указ, який би на міждержавному рівні належним чином регламентував зовнішню торгівлю Гетьманщини з Річчю Посполитою². На території останньої, – писав імперському урядові Д. Апостол у 1729 р., когда купци малороссійскіе ходят в Шліонск и в Кгданск³ через Полшу, брали у них лишніевратки и задержуют бывало их малороссіян на митах не без трудности и не без шкodi [11, с. 20]. Названі володарі булави в категоричній формі забороняли кривдити купців з Речі Посполи-

* Зокрема володарь булави видав 10 жовтня 1656 р. відповідного змісту універсал міщанам Козельця — від 1654 р. сотенного містечка Київського полку.

² Впершу чергу це стосувалося Києва, який на той час вже перетворився на прикордонне місто, що межував з володіннями Польщі.

³ Маються на увазі важливий торговий регіон у XVII-XVIII ст. Шлезьк (польське Шльонськ) – Сілезія та місто Гданськ (Польща)

тої, відбирати в них крам, тощо. Особисто І. Скоропадський звертався до впливових польських можновладців, навіть до короля, надсилав дарунки до російських резидентів у Польщі, щоб ті прихильно ставилися до інтересів українського купецтва на території іноземної держави. У відповідь йому неодноразово офіційно обіцяли: ...о обидах малоросійским купцам в Польше учиненных... будет говорено и требовано в том сатисфакції[12, с. 26]. Проте реально нічого не змінювалося на краще.

Яскраво проявилось ставлення до купецтва в ході діяльності Комісії по складанню Нового Уложення (1767 – 1768). Так, депутат від м. Яранська (Казанська губернія) І. Антонов, до якого приєдналися депутати ще від 16 міст, запропонував статус купців зрівняти з поміщицьким і, зокрема, дозволити їм володіти кріпаками, адже селяни, яких ті наймали з різних відомств для роботи, коштували дуже дорого (велику ціну) [13, с. 76, 78]. Депутат від м. Серпейська (Калужська губернія) Р. Глинков вважав за краще для розширення комерції й справності торгів купецтву 1-ої гільдії надати право на купівлю кріпосних робітників у кількості від 3-х до 5-ти душ [14, с. 94].

Депутат же від козаків Слобожанщини, сам козак (служив у Хоперській фортеці) А. Алейніков, навпаки, категорично наполягав на забороні купівлі кріпаків не тільки купцям, а й приказним людям і козакам. А тих, які вже ними придбані, пропонував відписати на їх імператорську величність. Він вважав, що коли багаті купці накуплять собі земель (сіл), то полишать торговий промисел, доведуть до відчаю кріпаків [15, с. 170, 171, 214, 215]. А. Алейніков також виступав проти купецької монополії та заборони селянам торгувати своєю продукцією. Це, на його думку, викликало б небажане зростання цін на сільськогосподарські продукти та ремісничі вироби [16, с. 80-82]. Депутат відстоював вільну торгівлю, котра велася через малоросійські митниці з європейськими та азійськими державами, що, безперечно, відповідало інтересам українців [17, с. 53, 54]. Ратував за позитивне вирішення проблеми торгівлі з Кримом, бо вважав її не тільки економічною, а й стратегічною. Його позицію в цьому аспект і підтримували практично всі провінції Слобідської України [18, с. 120].

Дещо інакше ставився до вирішення проблеми інший ідеолог купецтва – Михайло Чулков (1743 – 1793), з різночинців, який здобув освіту в гімназії при Московському університеті та певний час працював у Комерц-колегії разом з О. Радіщевим. Його головну економічну працю «Историческое описание российской коммерции при всех портах и границах от древних времен до ныне настоящего, и всех преимущественных узаконений по оной государя императора Петра Великого и ныне благополучно царствующей государыни императрицы Екатерины Великой» (1781 – 1788) становлять 7 томів (21 книга). В ній, наповненій багатим фактичним матеріалом, подано систематизовану історію російської промисловості й торгівлі через призму інтересів купців, їх взаємини з урядом і міщанством. Торгові люди дуже позитивно поставилися до її появи й оцінили, а купці Голикови за свій рахунок розіслали першу книгу першого тому в кожний магістрат і ратушу Росії.

Безперечно, знали про неї і в Україні, в Києві...

Автор був переконаний у тому, що купецтво в імперії, маючи на озброєнні його план Великоросийской коммерции, зможе надійно використовувати свій капітал [19, с. 2]. Роль купецтва у розвитку країни, на його думку, дуже значна. Безсильное государство, – писав він, – ничем в силу так не приводится, как земледельством и купечеством, к коему принадлежат и рукоделия: то всякое богатство, не из сих двух источников истекающее... можно почитать за некоторой род подати, которая аки бы у коммерции и земледельства отнимается, и следовательно в оных прилежание и работу останавливает [20, с. 18-19]. На противагу меркантилістам, Чулков вважав, що без торгівлі з іноземними країнами Росія зможе не лише існувати, ай розквітати, бути могутньою і багатою, коли власні мануфактури і фабрики утримувати в цветущем состоянии. Тоді її населення зможе повністю задовольнити свої потреби, навіть внутрішнім отправлением торгов из одной провинции в другую [21, с. 39-40].

Становище і добробут торгових людей Чулков однозначно пов'язував з налагодженням процесу виробництва: Число и счастье купцов зависит от числа и счастья рукоделия [22, с. 12]. Одночасно він вважав, що уряд Катерини II недостатньо забезпечує незалежність внутрішньої торгівлі. Ним негативно сприймалася ідея існування компаній-монополістів, бо вони, з одного боку, обмежують свободу конкуренції, з іншого, – збагачують лише невелику частину купців за рахунок слабокапитальных. Це положення знаходило своє яскраве підтвердження і в Києві другої половини XVIII – XIX ст.

Чулков також невдоволено зазначив, що купці у дворянства в презрени, их дети в числе подлаго народа почитаются, и между прочим в солдаты набираются; и потому они стыдятся своего состояния, стараются о получении честнейшаго чина, хотя сие и обществу и им самим вредительно [23, с. 13].

Автор «Исторического описания российской коммерции...» на підставі конкретного фактичного матеріалу прийшов до висновку, що за ліпше було б, коли выключая одних упражняющихся в нижнем классе коммерции, и мелочною продажей торгующих, всем подданным... доступ ко всем чинам отворен быть имеет [24, с. 373].

Міркування М. Чулкова переконливо свідчать, що в кінці XVIII ст. клас буржуазії, який зароджувався як нова економічна сила, ще не вступив у гострі протиріччя з дворянством, поміщиками взагалі, а, навпаки, прагнув пристосуватися до пануючих в імперії порядків.

В. Новгородцев – автор Географічного опису міста Києва з додатком опису Києво-Печерської лаври і всіх до неї належних місць, різних відомостей про київські монастирі та церкви й географічного опису всього Київського намісництва взагалі... (1775 – 1786) поділив купців на дві групи: капіталістів, що мали капіталу не менше 500 крб. Та інших, сколько кто возможен по своему достатку [25, с. 61].

І. Переверзев, який у кінці XVIII ст. склав Топографічний опис Харківського намісництва з історичною передмовою, проводив думку, що торгівлею мають займатися лише професіонали в містах, бо всяка інша – по многим казенным и владельческим селениям – лише наносить шкоду. Така вольность торговцев, – писав він, – преселяющих куплю и продажу из городов в слободы и

в монастири, тяготно стесняєт розпро-растраненіє законной торговли, городам естественно подобающей. І далі: Сей подрыв разрушает существо городов, отъемля жребій у нарицающихся гражданами [26, с. 39-40].

Представлена нами палітра типових для XVII – XVIII ст. поглядів на купецтво хоча і не повна, але дає достатню уяву, як саме ставилися до нього різні представники суспільства і в Україні, і в Росії.

Історія купецтва на українських теренах не лише своєрідна, а й унікальна, коли вивчати її на загальноєвропейському тлі. На процес його формування як стану неабияк впливало перебування українських регіонів, зокрема Києва й Київщини, протягом тривалого часу в складі різних держав: Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Росії та ін. Це зумовлювало:

- відсутність у нього чіткої й стійкої організації з яскраво вираженими етнічними ознаками;
- здебільше усунення торгових людей від політичного керівництва в країні;
- неможливість займати адміністративні посади вищих і середніх ланок;
- підпорядкування (часто-густо змушене) національних і економічних інтересів купців вимогам представників інших (пануючих) етносів;
- соціальну розпорошеність, тобто юридичну невизначеність їх серед інших станів.

В історіографії практично відсутні спеціальні праці з цієї тематики. Вона висвітлювалася дослідниками головним чином побіжно і переважно в контексті з'ясування основних етапів розвитку торгівлі в кінці XVIII – XIX ст., тобто коли в Російській імперії, куди входила і значна частина українських земель, почалося активно розроблятися законодавство стосовно цієї верстви населення.

Коли ж концептуально говорити про різні погляди вчених на проблему, то можна констатувати, що вони в основному є такими:

1. Визнання наявності вітчизняного купецтва протягом усього середньовіччя та нового часу без врахування, існувала в них чи ні організація (гільдії);
2. Твердження про відсутність цього стану серед населення Лівобережжя, Правобережжя та Слобожанщини, не кажучи вже про Київ і Київщину в XVII – XVIII ст.;
3. Фіксація у період, що досліджується, на території трьох регіонів дуже обмеженої (недостатньої) кількості корінних торгових людей.

Виходячи з позицій 2 і 3, деякі суспільствознавці та економісти взагалі заперечували можливість складання буржуазних відносин на той час на національному ґрунті, або ж твердили, що вони розвивалися лише завдяки російським чинникам, зокрема діяльності в Україні фінансово сильних купців з Московії, які зосереджували у своїх руках головні важелі й торговий капітал на території всіх українських земель, що входили до складу імперії.

Такий підхід до проблеми мав місце вже в документах і працях кінця XVIII ст. Так, Опанас Шафонський (1740 – 1811) у своєму відомому «Чернігівського намісництва топографічному описі» (1786) зазначив, що в Україні мало місцевих купців, а весь торг красных и мелких товаров состоит в руках великороссийских. Правда, автор також писав, що по городам, особенно в Киеве, и есть из природных тамошних купцы, мелким разным товаром торгующие, но в

сравнении великороссийских, они весьма малое и не достаточное количество составляют [27, с. 21]. На його думку, в українських купців капітал на той час не перевищував 30 тис.крб. Хоча наведені ним же самим дані спростовують таке твердження.

Автор опису м. Харкова 1767 р. з цього приводу зазначив так: ...Как сей город населен малороссийским вольным народом, то в нем купечества, що б поділялося на гильдии против великороссийских городов не имеется. Інший тогочасний документ зафіксував відсутність купців у м. Сумах, де торгівля зосередилася в руках військових обивателів [28, с. 212, 227]. У 1781 р. В. Зуєв пояснив малочисельність місцевого купецтва змішаним характером проживання населення в містах, де кожний городянин був и обыватель, и пахарь, и купец, и садовник, и службу отправляющий житель [29, с. 196, 197]. В Описании Слободско-Украинской губернии 1802 г. йшлося про те, що справжніх купців у краї було мало і вийшли ті з Росії, а следуя примеру оных из слободских поселен многие записались в гильдии [30, с. 14].

Стосовно слобідського регіону «Топографическое описание Харьковского наместничества» (1788) засвідчило: Торговый промысел вообще во всех украинцах примечается, но торговля их, хотя и второй руки, есть домовая, располагаемая больше к пристойному пропитанию, а не к обогащению [31, с. 42].

Проте слід зазначити, що купці й військові обивателі, наприклад, м. Харкова, купуючи в російських містах різний товар, продавали його потім на досить великі суми, зокрема: залізо та вироби з нього, взуття, дерев'яний посуд, кінську упряж – до 40 тис. крб.; вино, фарфоровий та кришталевий посуд, продукти – до 30 тис. крб.; рибу та ікру – до 165 тис. крб.; місцеву худобу російським і українським, в тому числі й київським, купцям – до 90 тис. крб.; слобідське сало, кожу, овчину, віск, мед тощо в Харкові – до 200 тис. крб. с кредитом сверх того [32, с. 78].

З наведених уривків можна зробити висновок, що для т. зв. тамтешніх купців торгівля була, принаймні, не єдиним засобом для існування. Тоді що: ремесло, сільське господарство, підневільна праця посполитих? Якщо так, то це ще були несправжні купці в розумінні їх статусу в середньовічній Західній Європі.

Проте відомо, що вже за доби Київської Русі купецтво було певною мірою організаційно структуроване. Це зафіксували давньоруські джерела, конкретні літературні пам'ятки. Зокрема, про купцов русских* – они ж есть племя из славян, писав арабський географ, начальник пошт багдадського халіфа Ібн-Хордадбе (IX – X ст.) у Книзі шляхів і держав [33, с. 49]. Зовнішню торгівлю слов'ян схарактеризував і описав її шляхи візантійський імператор Константин Багрянородний (905 – 959) у праці Про управління державою [34, с. 8-10]. На той час у Києві, на Подолі (при церкві Пирогощі), навіть функціонувало об'єднання хлібо-торговців.

На думку вітчизняного історика й економіста І. Рознера, появу на Русі купецьких корпоративних організацій – гільдій зумовив власне розвиток внут-

* Якщо вірити перекладу XIX ст. «Сказань» давніх мусульманських письменників про південних слов'ян.

рішньої та зовнішньої торгівлі. Стратегічними цілями таких спілок стали: об'єднання зусиль у боротьбі з можновладцями за пріоритет у торгівлі (скажімо, в межах певного міста), взаємодопомога та захист власних інтересів тощо [35, с. 82,83].

Упорядники загалом чудового й оригінального збірника документів «Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина» (К., 1990) під визначенням купець або українські купці об'єднали фактично всіх торговців, які мали за мету одержання прибутків: братів-співгородян, напарника зі Смотрича, єврея з Луцька, шевців луцьких, різних міщан і жидів, козаків та інших представників населення. Хоча в документах купці нерідко чітко відмежовані від решти. Так у витязі із судового листа в спорі київських міщан і воєводи кн. Дмитра Путятича від 14 травня 1499 р. читаємо: ...Напервеи, што жаловал князь Дмитреи на вас, штож коли котори купцы, а любо казаки приходят до Киева и становятся в мещан на подвории и тыи мещане обе-щивали их воеводе киевскому, и вы теми разы тот врид за себебыли взяли [36, с. 44].

В деяких актових книгах городского уряду другої половини XVII ст. окремі славетні (заможні) особи визначені одночасно як міщанами, так і купцями [37, с. 9, 13, 14, 63, 89].

І все ж таки. Хто ж такі купці й яким був їх статус у суспільстві?

Здавалося б, питання досить просте, а тому вимагає (передбачає) й конкретну відповідь. Проте, в історіографії перше виявляється настільки невизначеним, а погляди істориків на нього діаметрально протилежними, що годі й шукати в них щось спільне.

В кінці XIX ст. у Російській імперії була поширена думка, що купцями в середні віки вважалися лише ті особи, які входили до гільдій. Класичним вважалася їх визначення у французькому торговому кодексі 1807 р. (тобто – Наполеона): всі, хто здійснює торговельну діяльність і для яких вона є постійним засобом існування. На той час у Німеччині офіційне (законодавче) поняття «купець» поширювалося на будь-яку фізичну чи юридичну особу, котра займалася торгівлею (у вигляді промислу). Купцями також вважалися всякого типу акціонерні компанії та товариства, незалежно від головних їх завдань і мети. Фактично це поширювалося і на державну казну, бо вона укладала відповідні угоди. Цікаво, що і заміжня жінка мала право вести постійну торгівлю, але з дозволу свого чоловіка. Отримавши його, дружина ставала більш-менш самостійною при підписанні актів купівлі-продажу. До купецтва зараховували також ремісників, які закупували за власний кошт сировину, виготовляли з неї вироби (скажімо, чоботи, хліб...), а потім їх продавали. Проте, ті з них, які переробляли сировину чужу, не вважалися купцями (наприклад, красильники).

В результаті у влади виникла необхідність чітко відокремити осіб, що займалися дрібними промислами, від справжніх купців.

Схожа проблема виникла в середині XVIII ст. у Гетьманщині.

Зокрема, і це важливо зазначити, описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. вже визначали окремо приналежність до купецтва чоловіків і жінок. Так, на той час у межах території Чернігівського повіту значи-

лося серед купців другої гільдії 12 чоловіків і 11 жінок, а третьої гільдії – 642 чоловіка та 618 жінок. Причому і серед посполитих, як зафіксував «Топографічний опис малоросійської губернії 1798 – 1800 років», (отже це стосувалося і Києва та Київщини), женской пол сверх полевой работы упражняется в рукоделье: пряжу льну, конопель и шерсти для употребления на свое одяганіе и частію на продажу; по местечкам же занимаются торгом в лавках мелочными товарами и съестными припасами [38, с. 36, 37].

О. Левицький, вивчаючи судові справи Гетьманщини другої половини XVII – XVIII ст., виявив у них нерідкі суперечки між чоловіками та жінками в процесі купівлі – продажу різних товарів [39, с. 121].

В Західній Європі заборонялося займатися торгівлею значним урядовцям, духовенству, офіцерам. Власне грошові накопичення купців і лихварів стали однією з передумов виникнення капіталізму в західних країнах, що яскраво видно на прикладах Італії, Голландії, Англії, Франції й т. д. Тут набагато раніше, ніж в Україні, розвинулася ціла мережа банків і торгових компаній [40, с. 143].

Очевидно, саме це і дало підстави бельгійському історикові А. Пиренну (Pirenne, 1862 – 1935) стверджувати, що купецтво стало головною рушійною силою економічного розвитку феодальної Європи, а також зумовило основний фактор зростання середньовічних міст [41]. Останню тезу наполегливо відстоював і німецький історик, економіст Ф. Рьоріг (Rörig, 1882 – 1952) [42]. Він запропонував теорію, згідно якої деякі міста середньовічної Німеччини в організаційному порядку засновувалися консорціумами купців.

У радянській історіографії праці названих дослідників досить широко критикувалися, а їх деякі теорії були визнані помилковими.

Фактично одночасно історичну роль купецтва та значущість його капіталу певною мірою перебільшували О. Богданов, І. Скворцов-Степанов, М. Покровський. Критикуючи їх погляди, справжня марксистська історична наука все ж таки визнавала діяльність цього стану як умову нормального руху суспільного відтворення.

У російських давніх актах фігурували два основних визначення: купець і торговець (або тотожні останньому – торгующий, производящий торговлю, на Лівобережжі і в Києві – купеческим промыслом бавящийся). Цікаво, що в Росії були купці, які безпосередньо вже припинили торговельну діяльність (отці семейства, що передали справу синові чи синам). На початкових етапах, як це видно з джерел, відокремлення купецького стану йшло досить повільно й зі значним запізненням, бо простежується лише з кінця XVI ст. Тоді найзаможніше російське купецтво, представлене головним чином гостинною та суконою сотнями, почало набувати ознаки станової організації й відігравати, хоча й порівняно слабу, але політичну роль (зокрема, беручи участь у Земському соборі) [43, с. 199]. На той час уряд Московії відчув нагальну потребу в лучших торгових людях, не довіряючи приказним. Вимагало цього і розширення податкової системи в торгівлі. На кінець XIX ст. російське законодавство у визначенні терміну «купець» практично вже у всьому співпадало із західноєвропейським.

Одним з перших істориків, хто визначив характерні риси малоросійського купця, виявив його відмінність від російського, став уже згадуваний вище класик досліджень торгівлі на українських ярмарках І. Аксаков (1823 – 1886). При цьому цікаво зазначити той факт, що свою оригінальну працю на цю тему він видрукував на утримання (кошти) санктпетербурзького купецтва [44, с. V, 383, IV]. А особисто вчений був дійсним членом імператорського Російського географічного товариства. Зокрема, автор вважав, що в Україні не існувало такого різкого поділу на стани за видами занять, як у Росії, а також різниці між станом освіченим і простим народом. У нас побут купецький, стикаючись з вищими класами суспільства, – наголошував дослідник, – і в той же час близький до народу, вилився в ту особливу, дивну форму, яка породила типи комедій п. Островського. Ці типи зовсім незрозумілі в Малоросії; нічого схожого не знайдете в малоросійському купецтві. Незаможний пан, козак-хуторянин, гільдійський купець, міщанин, всі живуть у злагоді, одним способом життя, говорять однією мовою, підходять під один загальний рівень освіти. Ви їх ніяк не розрізните між собою: жінки ще менше мають відбиток свого звання; природна грація, смак до вишуканості, художній склад думки, витонченість, доведена до неможливості в галузі почуття (чому найкраще свідчать народні пісні) – однаково притаманні всім малоросіянкам і приховують недолік освіти, – тоді як у Росії купчиха є явище типове й різко виділяється в ряді жінок інших станів. У Росії – істотну прикмету купецтва становлять уже борода; в Малоросії – всі голять обличчя. В Росії дворянське походження нагадує те різке розмежування, котре існувало в давній, до Петровській Русі, між станом служилим і земським; в Малоросії сам служилий стан козацький розпався на служилий і на землевласницький, частково торговий [45, с. 7].

Одним же з перших, хто спеціально висвітлив історію Києва та його околиць від раннього середньовіччя до початку XIX ст., став М. Берлинський (1764 – 1848). У своїй праці «Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень всего города, так же показания достопамятностей и древностей оного» (СПб., 1820), зокрема стосовно початку XIX ст. він змалював зовнішній вигляд столиці. Щоправда, при цьому майже не звернув увагу на її повсякденне та економічне життя, діяльність місцевого купецтва. В свою чергу, київський губернатор І. Фундуклей навів важливі дані щодо останнього за першу половину століття, окремо розрізливши його на дві статті: купці-чоловіки та жінки [46, с. 549, 18, 572, 5].

Приблизно у той самий час побачили світ дві важливі праці російських істориків П. Іванова та О. Семенова. Перший ретельно розглянув соціальний статус і зобов'язання перед державою купців – співвітчизників, а другий навів конкретний фактичний матеріал про зовнішню торгівлю та розвиток промисловості від середини XVII ст. до 1853 р. [47]. Наприклад, Семенов описав деякі труднощі транспортування товарів по Дніпру в межах Київщини [48, с. 288, 289].

Про умови торгівлі й побут, який існував на київських контрактах, написав і в 1900 р. опублікував у Санк-Петербурзі спеціальну студію польський дослідник і публіцист Генріх Улашин [49]. Однак місцеві негоціанти не стали в

ній об'єктом висвітлення. Його увагу більше привернули, зрозуміло, представники польської національності. Побіжно про євреїв і їх торгівлю в межах Київщини кінця XVIII ст. написав, а потім надрукував статтю на сторінках «Киевской старины» І. Житецький [50, с. 57-80]. Схожий за змістом праць обох названих авторів історичний матеріал, але протягом 1654 – 1855 рр. і на набагато ґрунтовнішій джерельній основі подав у своїй монографії В. Іконніков. Однак слід зазначити, що в ній мають місце помилкові або не зовсім точні посилання на використані документальні й історіографічні джерела, деякі фактологічні помилки, сюжетні повтори, не чітко структуризований предметно та хронологічно виклад матеріалу тощо. А це, в свою чергу, помітно ускладнює сприйняття й аналіз змісту в цілому цікавої спеціальної (тематично) роботи [51]. Окремих з означених аспектів торкнувся й К. Фоменко на шпальтах часопису «Киевские епархиальные ведомости» [52, с. 393-397].

В. Аскоченський, описуючи функціонування Києво-Могилянського колегіуму (академії), навів важливі кількісні показники стосовно співвідношення купецьких будинків з іншими житловими спорудами в Києві наприкінці XVIII ст. [53]. На підставі його даних нам вдалося встановити, що на той період купці становили близько 0,7% від загальної кількості городян. Отже, можна без перебільшення твердити: становлення цього стану вмісті та його еволюція активно розпочалися лише на початку наступного століття. Деякі схожі моменти мають місце і в статті В. Горленка про Київ у 1799 р., де читача намагаються переконати в тому, що города, як такого, – справжнього, ще неіснувало [54, с. 581-592]. П. Лебединцев, І. Каманін і О. Левицький ввели у науковий обіг значний фактичний матеріал про кількісне зростання купецтва на Подолі в окремі роки, обґрунтували як саме воно і за рахунок яких представників формувалося (наприклад, вихідців з різних місцевостей України, Росії, Польщі, Франції й інших країн), описали його оподаткування та зловживання, а також функціонування купецьких і міщанських товариств у Києві [55].

Список використаних джерел:

1. Вишенский И. Сочинения. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1955. —С. 13 (Литературные памятники).
2. Там само. – С. 14.
3. Також див.: Вишенський І. Твори. – К.: Держлітвидав, 1959. —272 с.
4. Бойко А. Джерела з історії Південної України останньої чвертіXVIII – першої половини XIX століття // Старожитності Південної України. – Запоріжжя, 2000. – № 6. – С. 7.
5. Посошков И. Т. Книга о скудности и богатстве и другие сочинения. – М.: Изд-во АН ССР, 1951. – С. 17, 113(Литературные памятники).
6. Там само. – С. 120.
7. Там само.
8. Універсал Богдана Хмельницького про залишення міщанам Козельця міських прибутків. 1656, жовтня 10 (20). Чигирин //Універсали Богдана Хмельницького 1648 – 1657. – К.: Видавничий дім Альтернативи, 1998. – С. 213 (Пам'ятки історії України).

9. Веселаго В. В. Принципи економічної політики Богдана Хмельницького // Нариси з історії економічної думки на Україні. – К.: АН Український РСР, 1956. – С. 96.
10. Гуржій О. І. Гетьман Іван Скоропадський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. – С. 98-100.
11. Цит. за: Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710 – 1730 рр. // Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки й замітки. – К.: ВУАН. Істор. Секція, 1930. – С. 20.
12. Там самою – С. 26.
13. Материалы Екатириносинской законодательной комиссии 1767 г. Мнение депутата от города Яранска Ивана Антонова // Сборник Русского исторического общества (Сб. РИО). – СПб., 1868. —Т. 8. – С. 76, 78.
14. Там само. – С. 94. – Схоже: С. 86, 87.
15. Там само. – С. 170, 171, 214, 215.
16. Там само. – С. 80 – 82.
17. Там само. – С. 53, 54.
18. Сб. РИО. – Петроград, 1916. – Т. 147. – С. 21, 32, 33, 56, 67, 72 – 74.
19. Чулков М. Ф. Историческое описание российской коммерции —Спб., 1785. – Т. 2. – Кн. 1. – С. 2.
20. Там само. – М. 1786. – Т. 6. – Кн. 4. – С. 18 – 19.
21. Там само. – Т. 6. – Кн. 3. – С. 39 – 40.
22. Там само. – Т. 6. – Кн. 4. – С. 12.
23. Там само. – С. 13.
24. Там само. – С. 373.
25. Географическое описание города Киева, сочиненное Кивскаго гарнизона порутчиком Василием Ивановичем Новгородцовым... //Описи Київського намісництва 70 – 80 років XVIII ст. – К.:Наукова думка, 1989. – С. 61.
26. Топографічний опис Харківського намісництва з історичноюпередмовою // Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / Упоряд. В. О. Пірко, О. І. Гуржій. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 39 – 40.
27. Шафонский А. Чергиговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России, из частей коею оно наместничество составлено. – К.: Изд. М. Судиенко, 1851. – С. 21.
28. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и от части Курской и Воронежской губернии. Изд. Д. И. Багалея. —Харьков, 1890. – Т. 2. – С. 212, 227.
29. Путешественные записки Василия Зуева от Санкт-Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 гг. – СПб., 1787. – С. 196, 197.
30. Описание Слободско-Украинской губернии 1802 г. // Харьковский сборник. – Харьков, 1889. – С. 14.
31. Топографическое описание Харьковского наместничества. —Харьков, 1888. – С. 42.
32. Топографічний опис Харківського намісництва 1785 року //Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. – С. 78.
33. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (споловины VII века до конца X века). – Спб., 1870. – С. 49.
34. Константин Багрянородный. Об управлении государством //Известия Государственной академии истории материальнойкультуры. – М. – Л., 1934. – Вып. 91. –

- С. 8 – 10.; Його ж. Обуправлении империей – 2-е изд. – М.: Наука, 1991. – 496 с. (Древнейшие источники по истории народов СССР).
35. Рознер І. Г. Економічний розвиток ранньофеодальної древньо-руської держави – Київської Русі (IX – XII ст.) // Історія народ-ного господарства Української РСР: У 3-х т.; 4-х кн. – К.:Наукова думка, 1983. – Т. 1. – С. 82, 83.
 36. Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 44.
 37. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII-го века. —Чергигов: Изд. Полтав. губ. учен. архивной комиссии, 1914. —Вып. 3. Справы вечистые 1672 – 1680 годов. – С. 9, 13, 14, 63, 89.
 38. Топографічний опис Малоросійської губернії 1798 – 1800 років //Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. —К.: Наукова думка, 1997. – С. 36, 37.
 39. Левицький О. По судах Гетьманщини: Нариси народного життя Гетьманщини 2-ї половини XVII віку. – Харків, б/р. – С. 121 і далі.
 40. Поршнев Б. Ф. Феодализм и народне массы. – М.: Наука, 1964. —С. 143.
 41. Pirenne A. Histoire de l'Europe des au XVI siècle. – Brux., 1958; Histoire economique de l'Occident medieval. – [Bruges], 1951.
 42. Rörig F. Hassische Beiträge zur deutschen Wirtschaftsgeshichte. —Breslau, 1928; Wirtschaftskräfte im Mittalalter. – Weimar, 1959.
 43. Хромов П. А. Очерки экономики феодализма в России. – М.:Гос.изд-во политической литературы, 1957. – С. 199.
 44. Аксаков И. Исследование об торговле на украинских ярмарках. —СПб., 1858. – V + 383+IVс.
 45. Там само. – С. 7.
 46. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии. —СПб., 1852. – ч. 1. – 549+18 с.; ч. 3. – 572+5 с.
 47. Иванов П. Обзорение прав и обязанностей российского купечества и вообще всего среднего сословия: В 2-х ч. / Реп. изд. 1826 г. – М., 2006; Семенов А. Изучение исторических сведений о российской внешней торговле и промышленности с половины XVII столетия по 1853 год. – СПб.: Типография II-го отделения собственной его имп. вел. Канцелярии, 1859. – ч. 2. – 376 с.
 48. Семенов А. Назв. соч. – С. 288 – 289.
 49. Ulaszyn Henryk. Kontrakty Kijowskie. Szkic historyczno-obyajowy. 1798 – 1888. – Peterburg, 1900. – 108 s.
 50. Житецкий Ир. Евреи в южной России // Киевская старина. —1901. – Т. 72. – № 1. – Отд. 1. – С. 57 – 80.
 51. Иконников В. С. Киев в 1654 – 1855 гг. Исторический очерк. – К., 1904. – 355 с.
 52. Фоменко К. Киев во второй половине XIX века // Киевские епархиальные ведомости. – 1909. – № 17. – Часть неофициальная. – С. 393 – 397.
 53. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академиею. —К., 1856. – Ч. 2. – 566 с.
 54. Горленко В. Киев в 1799 году // Киевская старина. – 1885. —Т. 11. – № 3 – С. 581 – 592.
 55. П. Л. [Лебединцев П.]. Население Киева в прошлом столетии //Киевская старина – 1884. – Т. 8. – № 2. – С. 352 – 354. (Документы, известия и заметки); Його ж. Киев за 60 лет перед сим [1833 г.] // Труды КДА. – 1909. – № 2. – С. 312 – 330; Каманин И. Последние годы самоуправления Киева по магдебурскому праву //

Киевская старина. – Т. 21. – № 5. – Отд. 1. – С. 140 – 168; Т. 22 – № 8. – Отд. 1. – С. 157 – 195; № 9. – Отд. 1. – С. 597 – 622; Левыйкий О. Тревожные годы (Очерки из общественной и политической жизни г. Киева и Юго-Западного края) // Киевская старина. – 1891. – Т. 35. – № 10. – С. 1 – 21; № 11. – С. 169 – 194.

References

1. Vyshenskyy Y. Sochynenyua. – M.– L.: Yzd-vo AN SSSR, 1955. – S. 13 (Lyteraturnye pamyatnyky).
2. Tam samo. – S. 14.
3. Takozh dyv.: Vyshens'kyy I. Tvory. – K.: Derzhlitvydav, 1959. – 272 s.
4. Boyko A. Dzherela z istoriyi Pivdennoyi Ukrayiny ostann'oyi chvertiXVIII – pershoyi polovyny XIX stolittya // Starozhytnosti Pivdennoyi Ukrayiny. – Zaporizhzhya, 2000. – № 6. – S. 7.
5. Pososhkov Y. T. Knyha o skudnosti y bohastve y druhyesochynenyua. – M.: Yzd-vo AN SSR, 1951. – S. 17, 113(Lyteraturnye pamyatky).
6. Tams samo. – S. 120.
7. Tam samo.
8. Universal Bohdana Khmel'nyts'koho pro zalys'hennya mishchanamKozel'tsya mis'kykh prybutkiv. 1656, zhovtnya 10 (20). Chyhyryn //Universal Bohdana Khmel'nyts'koho 1648–1657. – K.: Vydav-nychyy dim “Al'ternatyvy”, 1998. – S. 213 (Pam"yatky istoriyiUkrayiny).
9. Veselaho V. V. Pryntsypy ekonomichnoyi polityky Bohdana Khmel'nyts'koho // Narysy z istoriyi ekonomichnoyi dumky na Ukrayini. – K.:AN Ukrayins'kyy RSR, 1956. – S. 96.
10. Hurzhiy O. I. Het'man Ivan Skoropads'kyy. – K.: In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1998. – S. 98-100.
11. Tsyt. za: Dzhydzhora I. Ekonomichna polityka rosiys'koho pravytel'stva suproty Ukrayiny v 1710–1730 rr. // Ukrayina v pershiy polovyni XVIII viku. Rozvidky y zamitky. – K.: VUAN. Istor. Sektsiya, 1930. – S. 20.
12. Tam samoyu – S. 26.
13. Materyaly Ekatyrynynskoy zakonodatel'noy komys'syy 1767 h. Mnenye deputata ot horda Yaranska Yvana Antonova // Sbornyk Russkoho ystorycheskoho obshchestva (Sb. RYO). – Spb., 1868.–T. 8. – S. 76, 78.
14. Tam samo. – S. 94. – Skhozhe: S. 86, 87.
15. Tam samo. – S. 170, 171, 214, 215.
16. Tam samo. – S. 80–82.
17. Tam samo. – S. 53, 54.
18. Sb. RYO. – Petrohrad, 1916. – Т. 147. – S. 21, 32, 33, 56, 67,72–74.
19. Chulkov M. F. Ystorycheskoe opysanye rossyyskoy kommertsyy – Spb., 1785. – Т. 2. –Kn. 1.– S. 2.
20. Tam samo. – M. 1786. – Т. 6. – Kn. 4. – S. 18–19.
21. Tam samo. – Т. 6. – Kn. 3. – S. 39–40.
22. Tam samo. – Т. 6. – Kn. 4. – S. 12.
23. Tam samo. – S. 13.
24. Tam samo. – S. 373.

25. Neografycheskoe opysanie horoda Kieva, sochynennoe Kivskaho harnyzona porutchykom Vasyliem Yvanovychem Novhorodtsovym... //Opysy Kyyivs'koho namisnytstva 70–80 rokiv XVIII st. – K.:Naukova dumka, 1989. – S. 61.
26. Topografichnyy opys Kharkivs'koho namisnytstva z istorychnoyuperedmovoyu // Opysy Kharkivs'koho namisnytstva kintsya XVIII st.: Opysovo-statystychni dzherela / Uporyad. V. O. Pirko, O. I. Hur-zhiy. – K.: Naukova dumka, 1991. – S. 39–40.
27. Shafonskyy A. Cherhyhovskoho namestnychestva topografycheskoe opysanye s kratkym heografycheskym y ystorycheskym opysanyem Malyya Rossyy, yz chastey koey onoe namestnychestvo sostavleno. – K.: Yzd. M. Sudyenko, 1851. – S. 21.
28. Materyaly dlya ystoryy kolonyzatsyy y byta Khar'kovskoy y ot chasty Kurskoy y Voronezhskoy hubernyy. Yzd. D. Y. Bahaley. –Khar'kov, 1890. – T. 2. – S. 212, 227.
29. Puteshestvennye zapysky Vasylyya Zueva ot Sankt-Peterburha do Khersona v 1781 y 1782 hh. – SPb., 1787. – S. 196, 197.
30. Opysanye Slobodsko-Ukraynskoy hubernyy 1802 h. // Khar'kovskyy sbornyk. – Khar'kov, 1889. – S. 14.
31. Topografycheskoe opysanye Khar'kovskoho namestnychestva. – Khar'kov, 1888. – S. 42.
32. Topografichnyy opys Kharkivs'koho namisnytstva 1785 roku //Opysy Kharkivs'koho namisnytstva kintsya XVIII st. – S. 78.
33. Skazanyya musul'manskykh pysateley o slavyanakh y rus'skykh (spolovyny VII veka do kontsa X veka). – Spb., 1870. – S. 49.
34. Konstantyn Baharyanorodnyy. Ob upravlenyy hosudarstvom //Yzvestyya Hosudarstvennoy akademyy ystoryy materyal'noykul'tury. – M.–L., 1934. – Vyp. 91. – S. 8–10.; Yoho zh. Obupravlenyy ymperyey – 2-e yzd. – M.: Nauka, 1991. – 496 s.(Drevneyshye ystochnyky po ystoryy narodov SSSR).
35. Rozner I. H. Ekonomichnyy rozvytok rann'ofeodal'noyi drevn'o-rus'koyi derzhavy – Kyyivs'koyi Rusi (IX–XII st.) // Istoriya narod-noho hospodarstva Ukrayins'koyi RSR: U 3-kh t.; 4-kh kn. – K.:Naukova dumka, 1983. – T. 1. – S. 82, 83.
36. Torhivlya na Ukrayini, XIV – seredyna XVII stolittya: Volyn' i Naddnipyrianshchyna. – K.: Naukova dumka, 1990. – S. 44.
37. Aktovye knyhy Poltavskoho horodovoho uryada XVII-ho veka. – Cherhyhov: Yzd. Poltav. hub. uchen. arkhivnoy komys'syy, 1914. – Vyp. 3. Spravy vechystye 1672–1680 hodov. – S. 9, 13, 14, 63, 89.
38. Topografichnyy opys Malorosiys'koyi huberniyi 1798–1800 rokiv //Opysy Livoberezhnoyi Ukrayiny kintsya XVIII — pochatku XIX st. – K.: Naukova dumka, 1997. – S. 36, 37.
39. Levyts'kyy O. Po sudakh Het'manshchyny: Narysy narodnoho zhyttya Het'manshchyny 2-yi polovyny XVII viku. – Kharkiv, b/r. – S. 121 idali.
40. Porshnev B. F. Feodalyzm y narodne massy. – M.: Nauka, 1964. – S. 143.
41. Pirenne A. Histoire de l'Europe des au XVI siècle. – Brux., 1958; Histoire economique de l'Occident medieval. – [Bruges], 1951.
42. Rörlig F. Hassische Beiträge zur deutschen Wirtschaftsgeshichte. – Breslau, 1928; Wirtschaftskräfte im Mittalalter. – Weimar, 1959.
43. Khromov P. A. Ocherky ekonomyky feodalyzma v Rossyy. – M.:Hos. yzd.-vo polytycheskoy lyteratury, 1957. – S. 199.
44. Aksakov Y. Yssledovanye ob torhovle na ukraynskykh yarmarkakh. – SPb., 1858. – V + 383+IVs.
45. Tam samo. – S. 7.

46. Fundukley Y. Statysticheskoe opysanye Kyeveskoy hubernyy. – SPb., 1852. – ch. 1. – 549+18 s.; ch. 3. – 572+5 s.
47. Yvanov P. Obozrenye prav y obyazannostey rossyyskoho kupe-chestva y voobshche vseho sredneho soslovyaya: V 2-kh ch. / Rep. yzd. 1826 h. – M., 2006; Semenov A. Yzuchenye ystorycheskykh svedenyy o rossyyskoy vneshney torhovle y promyshlennosty s polovyny XVII stoletyya po 1853 hod. – SPb.: Tipohrafiya II-ho otdelenyya sobstvennoy eho ymp. vel. Kantselyaryu, 1859. – ch. 2. – 376 s.
48. Semenov A. Nazv. soch. – S. 288–289.
49. Ulaszyn Henryk. Kontrakty Kijowskie. Szkic historyczno-obyajowy. 1798–1888. – Peterburg, 1900. – 108 s.
50. Zhytetsky Yr. Evrey v yuzhnoy Rossyy // Kyevsckaya staryna. – 1901. – T. 72. – № 1. – Otd. 1. – S. 57–80.
51. Ykonnykov V. S. Kyev v 1654–1855 hh. Ystorychesky ocherk. – K., 1904. – 355 s.
52. Fomenko K. Kyev vo vtoroy polovyne XIX veka // Kyevsckye eparkhyal'nye vedomosti. – 1909. – № 17. – Chast' neofytsyal'naya. – S. 393–397.
53. Askochensky V. Kyev s drevneyshym eho uchyl'yshchem Akademyyeyu. – K., 1856. – Ch. 2. – 566 s.
54. Horlenko V. Kyev v 1799 hodu // Kyevsckaya staryna. – 1885. – T. 11. – № 3 – S. 581–592.
55. P. L. [Lebedyntsev P.]. Naselenye Kyeva v proshlom stoletyy // Kyevsckaya staryna – 1884. – T. 8. – № 2. – S. 352–354. (Dokumenty, yzvestyya y zametky); Yoho zh. Kyev za 60 let pered sym [1833 h.] // Trudy KDA. – 1909. – № 2. – S. 312–330; Kamanyn Y. Poslednye hody samoupravlenyya Kyeva po mahdeburskomu pravu // Kyevsckaya staryna. – T. 21. – № 5. – Otd. 1. – S. 140–168; T. 22 – № 8. – Otd. 1. – S. 157–195; № 9. – Otd. 1. – S. 597–622; Levyyky O. Trevozhnye hody (Ocherky yz obshchestvennoy y polytycheskoy zhyzny h. Kyeva y Yuho-Zapadnoho kraya) // Kyevsckaya staryna. – 1891. – T. 35. – № 10. – S. 1–21; № 11. – S. 169–194.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2015 р

И. А. Гуржий

Купечество Киева и Киевщины нового времени в восприятии современников

В данной статье охарактеризованы историография и источники по истории развития купечества города Киева XIX века. С помощью общенаучных методов проанализировано развитие купеческого сословия на фоне общественно-политических, культурных и экономических процессов в Украине. Также проведен анализ работ по заданной теме таких исследователей как И. Посошков, В Шафонский, М. Чулков и др.

Ключевые слова: купечество, современники, новая эпоха.

**The merchants of Kyiv and Kyivshchyna of New Age
in the perception of contemporaries**

This article describes the historiography and the sources on the history of the development of merchants of Kyiv city in the XIX century. Using general scientific methods the development of merchant class on the background of socio-political, cultural and economic processes in Ukraine is analyzed. The analysis of works of such researchers as I. Pososhkov, V. Shafonskyi, M. Chulkov and others is also carried out.

Key words: merchants, contemporaries, New Age.